

SZIGETI PÉTER*

MÓDSZERDUALIZMUS–MONIZMUS: A JOGÁSZI GONDOLKODÁSMÓD ÉS A LÉTELMÉLET VISZONYÁRÓL HORVÁTH BARNA DIALEKTIKUS NEOKANTIANIZMUSA KAPCSÁN

A neokantiánus módszerdualizmust és a társadalomontológiai monizmust versengő elméleteknek tekintjük, ahol mindkettőnek megvan a racionális magva a jogi jelenségek értelmezésében, magyarázatában. Amíg a Horváth Barna-féle módszerdualizmus elsősorban a jogalkalmazást írja le érvényesen, addig a társadalmi valóság önreproduktív szerkezete alapján a szokásjogi jogképződés, a jogtalálás, illetőleg a finális determináció kategória elemzésén keresztül a jogalkotás magyarázata plauzibilisebb a társadalomontológiával.

Tanulmányunk a nagyra becsült Horváth Barna munkásságához kapcsolódik. Mindazonáltal nem műveit elemezzük részletesen,¹ hanem a jogelméletben szerepet játszó két komoly tudományos paradigmát fogunk ütköztetni, és pedig megértő módon. Igaz, mindössze vázlatát adhatjuk a neokantiánus módszerdualizmus és a monista társadalomontológiai megközelítés gondolati–módszertani alapjainak, éppen abban a meggyőződésben, hogy mindkettőnek megvan a maga belső racionalitása és megismerő értéke. Annak ellenére így van ez, hogy a módszerdualizmus radikális formájában a *Sein* és a *Sollen* egymást kizáró kultúrtudományi felfogására építve, a monista társadalomontológiai megközelítés pedig ellenkezőleg, Lét és Érték között szintetikus kapcsolatot teremtve magyarázza a jogi jelenségeket. A módszerdualizmus álláspontjáról hívei számára a monizmus szinkretizmusnak minősül, míg megfordítva, a lételméletből kiinduló monizmus felől a módszerdualizmussal egyfelől ontológiai megalapozás nélküli paradigma jön létre, másfelől pedig az értékelmélet paradoxonokkal járó mivolta a jogtudományi elemzést is gyengíti. Azért, mert az értékek elvont és szubtilis kifejeződései annak az emberi–társadalmi–történelmi gyakorlatnak, ahol keletkezésüktől elszakított, posztulált mivoltukban tölthetik be a mozgató–motiváló és a mozgatótt együttes funkcióját, és pedig a jogi értékeknél is. Voltaképpen tehát versengő elméleti magyarázatokat találunk, ahol éppen az a döntő kérdés, hogy *melyik paradigmának, milyen*

* DSc, egyetemi tanár, Doktori Iskola vezetője, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 9026 Győr, Áldozat u. 12.
E-mail: szigp51@gmail.com.

¹ Korábban szerzőtársammal együtt írt monográfiánkban elemeztünk a természetjog és a jogpozitivizmus viszonyáról alkotott gyümölcsöző felfogását, ill. „A neokantianizmus és típusvariánsai” alfejezetben elemeztünk Horváth dialektikus neokantianizmusát: SZIGETI Péter – TAKÁCS Péter: *A jogállamiság jogelmélete* (Budapest: Napvilág ²2004) 40–42, 72–76.

összefüggésben és melyik jelenségkörre vonatkozóan van nagyobb, meggyőzőbb magyarázat a jogi viszonyok vizsgálatában. Érvényesség-problémákról beszélünk tehát, arról, hogy milyen relációban és terjedelemmel van magyarázó értéke egyik és másik elméleti–gondolati alapnak. Ebben a megértő módon nem igaz és hamis „pure et simple” dichotómiája, hanem a *mi és milyen összefüggésben igaz az egyik és a másik paradigma esetében* minősítései kerülnek előtérbe. Továbbá, mégsem az elméleti gondolkodás számára sohasem termékeny „is-is” összebékítésekben kívánunk eljárni, hanem ellenkezőleg, a jogtudomány szempontjából karakterisztikusan bemutatni azt, hogy a módszerdualizmuson alapuló kultúrtudományos–szellemtudományi és a monista felfogást kidolgozó materialista (és részben Hegel Kant kritikáját adó objektív idealista) felfogás milyen eredményeket tud felmutatni.

Nem szeretnénk elhallgatni azt sem, hogy Nicolai Hartmann fellépése után (a „Neue Ontologie in Deutschland” [1946]² létretegelése után) és főként ma már, a neokantiánus módszerdualizmus sem jelenti azt, amit a két világháború között a magyar jogbölcseletben jelenthetett, a kitűnő Somló Bódog, vagy Moór Gyula, vagy Horváth Barna esetében, akik különböző megoldásokat adva, de ezen az úton jártak. Az elmúlt fél évszázadban már eltérő gondolati alapokat keresnek az angolszász módszertani pozitívizmusban éppúgy, mint a strukturalista–funkcionalista rendszerelméleteknél, vagy a neomarxista törekvéseknél. Ez még akkor is igaz, ha a deskriptív (leíró)–preskriptív (előíró) dualizmus elve ma is gyakran előfordul, azonban megalapozása eltér az újkantiánusokétól. Távolsgártartásunk ellenére le-sújtóan igaztalannak, sommásan tévesnek tekintettük Szabó Imre egykori minősítését, aki Horváth-ot módszerében anti-dialektikus gondolkodónak igyekezett bemutatni. Azt a Horváth Barnát, aki számos helyen hivatkozik és ír a dialektikáról,³ aki a „Természetjog és pozitívizmus” (1928) című nagy ívű tanulmányában⁴ mesteri fejtegetésekkel vezeti le a *természetjogi maximum* (ahogyan a kozmoszban mindig egyensúly áll fenn, azonképpen a jog világban is előbb–utóbb, az idő rendje szerint a jó elnyeri jutalmát, a gonosz pedig büntetését) *tagadásaként a szofista természetjogi minimum fogalmát* („az egyetlen természetes jog az erősebb joga” – Kalliklész), *hogy azután remek dialektikával mutathassa ki ennek egybeesését a jog pozitivistá felfogásával*. Azt a szerzőt, aki kidolgozta a syn-optikus látásmódot, amelyben a reflexiós vonatkoztatások – igaz csak gondolati és nem létezésbeli összefüggésként – gazdagon artikuláltak, hogyan lehetett dialektikátlanak minősíteni?⁵

² Nicolai HARTMANN: „Neue Ontologie in Deutschland” [1946] *Istanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi* I. 2/3. 1–50, www.journals.istanbul.edu.tr/iufad/article/view/1023015426/1023014624; Nicolai HARTMANN: *Teleológiai gondolkodás* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1970), uő.: *Lételméleti vizsgálódások* (Budapest: Gondolat 1972).

³ HORVÁTH Barna: *Jogszociológia: a jog társadalom- és történelemelméletének problémái* (ford. ZSIDAI Ágnes) (Budapest: Osiris 1995) 122–124; 250–253; HORVÁTH Barna: *A jogelmélet vázlata* (Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor 2004) 26.

⁴ HORVÁTH Barna: „Természetjog és pozitívizmus” *Társadalomtudomány* 1928/3–5. 213–247.

⁵ „Horváth szájában a dialektika üres szó [...] elutasítja az idealista dialektikát is, [...] képtelen megérteni a dialektikát.” [SZABÓ Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1955)] 472–473. Mint láttuk, nem ez a helyzet és látni fogjuk, hogy Horváth való-

E ponton azonban már nemcsak végső minősítési, hanem tárgyi súlyú kérdéshez érkezünk: a *látásmód* és a *dolog természete* kérdéséhez. A lét és érték Horváth-féle funkcionális egybenézése, amely kizárja a harmadik közvetítő elem beiktathatóságát, következőképpen az alkotó elemek új tárgyiasságot eredményező szintézisét,⁶ tehát a syn-optikus látásmód elválasztható-e a vizsgált tárgy létezési módjától? Ha igen, akkor pedig tárgyának milyen tartományát fogja át ez az absztrakció? Ha nem fogna át semmit abból – ez csak heurisztikus feltevés részünkről, mert nem ez a helyzet –, akkor a látásmód olyan szemlélet, amely elválva a gondolkodás diszkurzív folyamatától és a gondolkodás eredményeitől, mindössze tetszőleges–esetleges lehet. Nem több és nem más. Erre joggal mondotta Max Weber barátjának, Karl Jaspersnak, hogy aki szemlélődni szeret, az moziba járjon, ne tudományt csináljon. (Ti. a társadalomtudományban a fogalmi megismerés kezdi meg munkáját – mondhatjuk Hegel nyomán, őt megszorítóan értelmezve).

A szemlélet gondolkodástól való teljes elválasztása voltaképpen abba a filozófiai hibába esnék vissza, amely Kantot nem meghaladja, hanem eredetileg jellemezte. Valójában a szemlélet valaminő dualizmusként nem függetleníthető a gondolkodástól, hanem annak egy formája. (Ma a pszichológia szaktudománya is bizonyítja, hogy az intellektus megismerési képessége befolyásolja a valóság észlelését, érzékelését, tehát a szemléletit). A neokantianizmus Otto Liebmann által megfogalmazott „*zu rück zu Kant*” követelménye további lényeges kritikát is tartalmazott.⁷ Elvetette a jelenségtől függetlenül, téren és időn kívül létező *Ding an sich* gondolatát, továbbá az ismeretelméleti szempont mellett a gyakorlati filozófiák (erkölcs-, jog- és politikai filozófiák) természetére irányította rá a figyelmet. Minket itt természetesen ezek közül elsődlegesen a jogfilozófia foglalkoztat. A badeni iskola kezdeményező erejű vezéralakja, Wilhelm Windelband, aki nagy hatással volt Horváthra,⁸ pedig a tudományos vezérlőelv rangjára emelte a „Kantot megérteni nem más, mint túlhaladni Kanton” gondolatát.

A badeni vonalon a meghaladás a természettudományos megismeréssel szemben tételezett kultúrtudományhoz vezetett a Windelband⁹–Rickert-féle¹⁰ tudo-

ban (neo)kantianus vonalon maradt és ezen belül alkalmazott, részlegesen, dialektikus összefüggéseket. Szabó Miklós a *Defensor dogmatis*ban (SZABÓ Miklós: „Defensor dogmatis: Szabó Imre jogontologizáló kísérlete” *Jogelméleti Szemle* 2003/4., jesz.ajk.elte.hu/2003_4.html) megmutatja, hogy Szabó Imre nem alapozta meg ontológiailag 1971-es fő művét [SZABÓ Imre: *A jogelmélet alapjai* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1971)] és éppenséggel a kritikai szellem hiánya miatt marxistának sem tekinthető. Ennek ismeretében érthető, hogy miért nem is adhatta autentikus értékelését Horváth Barna felfogásának.

⁶ HORVÁTH 1995 (3. lj.) 19. §: „A lét és a kellés egymást kizáró mivolta és egymásra vonatkoztatottsága.”

⁷ A neokantianus irányzat áttekintéséről lásd Hans Joachim STÖRIG: *A filozófia világtörténete* (Budapest: Helikon 2007) 436–442. és BAYER József: *Az érték antinómiái. Az újkantianus értékelmélet és hatása a szociológia módszertanára* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1989).

⁸ HORVÁTH Barna: *Forradalom és alkotmány* (Önéletrajz 1944–45-től) (ford. NAGY Endre) (Budapest: ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet 1993) 85.

⁹ Wilhelm WINDELBAND: *Prelúdiumok* (Budapest: Franklin Társulat cca. 1925).

¹⁰ Heinrich RICKERT: *Kultúrtudomány és természettudomány* (ford. POSCH Árpád) (Budapest: Franklin 1923).

mánymódszertanban. Ennek a felfogásnak az érvényesülését találjuk Horváth munkáiban is. Ez a módszertan ugyanis a nomotetikuss és az idiografikus tudományok szembeállításából indul ki. Amíg a természettudományokra nézve elfogadja és bizonyíthatónak látja, hogy a természetnek vannak általánosítható, törvényszerű vonásai, addig ez *a nem természetiből, a történelmiből és a szellemiből esik, mert azoknak megszüntethetetlenül individuális karakterük van*. A nomotetikus, törvénykutató természettudomány és az individualizáló történelem és szellemtudomány windelbandi külső dualizmusa azután Rickertnél belsővé válik.¹¹ A társadalmi jelenségekre alkalmazza a dualizmust, amennyiben a történettudomány idiografikus jellegét immáron nemcsak és nem elsősorban a generalizáló természettudományokkal, hanem a kultúrtudományok logikájával kell szembeállítani. A jogtudományt sem tekintik nomotetikus tudománynak. A *jogtudomány* számára a feladat éppen az, hogy *értékelő tudomány lehessen, anélkül, hogy nomotetikus tudománnyá válna*.

Alá kell húznunk, hogy a neokantianizmusban eredendően a legfontosabb kultúrtudomány a történelem tudománya. Ugyanis osztják a német historizmus azon történetfelfogását, amely szerint a történettudomány leíró, pozitivistá eseménytudomány, amelynél az a döntő kérdés, hogy az események és a körülmények milyen egybejátszása vezethetett ehhez és ehhez az eredményhez. A történeti folyamat egyedi, egyszeri, megismételhetetlen (irreverzibilis) karaktere is felvetette azonban azt a két kérdést, hogy egyfelől az események okságilag kimeríthetetlen, „rossz végtelenségét” (a *regressus ad infinitum* problémáját) hogyan haladhatja meg a történeti megismerés, másfelől pedig, hogyan értékelhető a történelem folyamata. Mindkét probléma megoldásának kulcsa a neokantiánus szellemtudományi–kultúrtudományi megismerés módszertanában van. Az események, történések rossz végtelenségét úgy lehet kiküszöbölni, ha egy meghatározott mérték felőli szelekcióval kiküszöböljük a megoldás önkényességét. *A mérték pedig a tárgyak, események értékre vonatkoztatottságában van*. Így kerülhető el a történeti relativizmus és önkényes szelekció problémája. Amit nem tud kiküszöbölni a történetészfejedlem Leopold Ranke álláspontja – ti. „az Istentől minden korszak egyenlő távolságra van” történeti relativizmusát –, azt megold/hat/ja a történeti folyamatnak a kultúra értékeire vonatkoztatása, a rickerti értékrevonatkozás. Igaz, ebben a megoldásban is megjelenik az értékelméletekre általában jellemző azon paradoxon, mely szerint „az érték az értékelésben van”, tehát teljesen nem függetleníthető az értékelés alanyától, ezért nem feltétlenül objektív. Az individualizáló, idiografikus történetírást objektív alapon, törvényszerűségek hiányában nem lehet meghaladni, de meghaladhatóvá válik annak rossz végtelensége és értékmentessége, ha értékelő kultúrtudománynak tekintik.

A neokantianus jogtudomány ehhez hasonlóan akarja meghaladni a jognak mint vizsgálata tárgyának értékmentességét. Magát *a tárgyat kell explicite értékre vonatkoztatni*. Így módszertani értelemben elkerülhető a negatív értelemben vett

¹¹ Heinrich RICKERT: *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung* (Tübingen: Mohr 1929).

relativizmus – legkidolgozottabb formájában talán Gustav Radbruch esetében, aki a szkepticizmushoz és az agnoszticizmushoz képest tartalmas és pozitív formára hozza saját, goethei ihletésű, megértő toleranciától áthatott relativizmusát/pluralizmusát. Az értékítéletek helyessége egy vállalt felsőbb érték és világnézet keretében dönthető el, melyet csak akkor érthetünk és indokolhatunk meg kellőképpen, ha megértettük már mások eltérő értékrendjét, világnézetét – summázzhatjuk Radbruch álláspontját „A jogfilozófia mint jogértékelő szemlélet” c. fejezetből.¹² Az értékre vonatkoztatottság ezen kultúrtudományi megalapozottságú jogfilozófiájának megvan a maga relevanciája a jogeszmé belső antinómiáit – jogbiztonság–igazságosság–célszerűség – impozánsan tárgyaló radbruchi elgondolásban. Ugyanakkor mivel Radbruch az „eszme anyagi meghatározottságának” felmutatásával talált közvetítő mozzanatot a *Sein* és a *Sollen* dualizmusának kjiindulópontja mellett, ezért tekintetjük őt mérsékelt és nem extrém módszerdualistának. (Voltaképpen a törvényhozás reáliái – valaminő módon – befolyásolják a szabályozás eszmei–akarati autonómiáját, jogi mozgásterét.¹³)

A jogfilozófia mellett a *szociológiai megismerés módszertanára* is jelentős szerep juthat az újkantiánus értékelmélettel, amint ezt Bayer monográfiája¹⁴ a pozitívizmus-vitáig hatóan megmutatja. A *jogszociológiát* pedig azért termékenyítheti meg a módszerdualizmus, mert az érvényesnek, kötelező erejűnek tételezett jogi normák érvényesülését a társadalmi cselekvésekben szociológiai vizsgálatokkal lehet empirikusan tesztelni. Hogyan, mennyiben és milyen mértékben érvényesülnek a jogalanyok magatartásában a tételes jog előírásai, magatartásmintái? Kialakul-e bizonyos követni készség, mennyiben válnak motívumává, ható okaivá a viselkedésnek a normákban megfogalmazott, társadalmi magatartásra vonatkozó elvárások? Itt, Weber kategóriáival szólva, a jog eszmei (*Sollen*) és empirikus (*Sein*) érvényességének szembeállítását a megközelítés gondolati alapja.¹⁵

A nomotetikus természettudománnyal szembeállított, különösen a jogszociológiai megismerés, számos ponton foglalkoztatta Horváth Barnát. A jogszociológia közvetlen pozitív és negatív előfeltevései és tudományelméleti következményeinek differenciált felfogása sem változtat azonban azon, hogy a történelmet *a természet részének* tekintse. A történelem mint sajátos természet és a norma egymásra vonatkozó, egymással szembeállított viszonyában a természet nem az ember társadalmi természete, hanem az anyatermészeté. A természet túl átfogó fogalma *elmosza itt a különbséget az anyatermészet, tehát a szervetlen és a szerves anyag, és a társadalmi lét mint az ember második természete között*. Azt, amit Blaise Pascal „a szokás az ember második természete”-ként némiképp partikulárisan, Marx pedig generalizáló módon társadalmi létként tudatosított. „A társadalom, a történelem, a jog ugyanis *a természet olyan specifikusan elhatárolt részei*, ame-

¹² Gustav RADBRUCH: *Rechtsphilosophie* (Stuttgart: Koehler 1950); magyarul: „Jogfilozófia” in VARGA Csaba (szerk.): *Jog és filozófia* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1981) 229–233.

¹³ RADBRUCH (12. l.).

¹⁴ BAYER (7. l.).

¹⁵ Max WEBER: „Jogrend és gazdasági rend” (ford. Józsa Péter) in VARGA Csaba (szerk.): *Jog és Filozófia* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1981) 141–144.

lyek *szelekciója* a természetnek bizonyos *normákra* történő vonatkoztatása révén jön létre.”¹⁶ Eszerint ha nem vonatkoztatnánk bizonyos normákra a természetet, akkor nem volna társadalom, történelem, jog – mutathatjuk fel e pozíció gyengeségét. És konkretizálva folytatja is idiografikus felfogását:

„A természet történelem, amennyiben a történelem egyszerűségének értékszem-pontját rendeljük hozzá. A természet társadalom, amennyiben a természetre olyan norma vonatkozik, amely megköveteli, vagy megtiltja az emberi magatartások egymás általi érintettségét. A természet jog, ha a természetet olyan norma érinti, amely a társadalmi magatartásnak – a legbonyolultabb eljárási apparátus által lehetővé tett – szabályszerűségét írja elő.”¹⁷

Értékre vonatkoztatott szelekció a történelem, a társadalom és a jog egyaránt. Mivel a kauzális, természettudományos módszer nem tud mit kezdeni a kellésre irányuló normákkal, át kell ezért térnünk jogszociológiai vizsgálatukhoz a normatudományi módszerre.¹⁸

Ennek, a szinoptikus módszernek a lényege egy meghatározott kelléshez *hozzárendelt* lét és egy meghatározott léthez *hozzárendelt* kellés szakadatlan keresése, reflexiója, mindkettő bizonyos modell szerint. Szinkretizmusról akkor van szó, ha a lét levezetése *megáll* a kellésnél. Ez elkerülendő hiba, éspedig azzal, ha létrejön az a tényállás, amelyben mindkét mozzanat – lét és kellés – öntörvényűsége funkcionálisan egymásra vonatkozik és a létet a kellésben, a kellést a létben horgonyozzák le.¹⁹

Magunk részéről ezt első megközelítésben posszibilis leírásnak tartjuk, mert ezzel Horváth a jogszociológia *tárgya* (a természet, *ha* olyan norma érinti, amely a társadalmi magatartásnak szabályszerűséget ír elő) és *módszere* (szinoptikus látásmód) kérdésére válaszol.²⁰ Majd a metodológiai kérdést előtérbe állítva *hasonlítja össze az általa javasolt szinoptikus módszert* a minket különösen érdeklő *dialektikus módszerrel* (valamint a kelsen-i normatív és a Sander-féle jogi tapasztalatról szóló megoldással). Két ponton érintkezik a dialektikus és a szinoptikus módszer, míg három ponton jelentős különbségek mutatkoznak. Idézzük teljességében kifejtését:

„Úgy tűnik, hogy a *dialektikus* és a szinoptikus módszer a következő pontokon érintkezik egymással: 1. mindkettő logikai ellentétekkel dolgozik, 2. mind fogalmaik belső építményébe, mind pedig az elgondolt struktúrájába mozgást visznek és ebben az értelemben *dinamikusak*. Azonban léteznek fontos különbségek is: a tézis és az antitézis *kontrárius* (mint a jó és a rossz), ellenben a természet és a norma kontra-

¹⁶ HORVÁTH 1995 (3. lj.) 114.

¹⁷ HORVÁTH 1995 (3. lj.) 114–115.

¹⁸ HORVÁTH 1995 (3. lj.) 24–26. §.

¹⁹ HORVÁTH 1995 (3. lj.) 122.

²⁰ Bár jegyezzük meg, a természet okozatos összefüggéseiből a norma alapján történt beszámítással előállított tárgyból, a jogszociológia tárgyából, a jogból csak a természettudományi okságot lehet kiiktatni, és nem minden egyéb oksági összefüggést (szociális ok, szellemi és pszichológiai motívum) és kölcsönhatást.

diktórius ellentétek (mint a jó és a nem-jó). 2. A *szintézisben* megvan az ellentétes tárgyas egységének logikailag megragadhatatlan misztériuma, amelyet a szinoptikus módszer azáltal kísérel meg elkerülni, hogy különbséget tesz a tárgyas *kettősség* és a szinoptikus pusztán reflexív *egysége* között. 3. A dialektika dinamikája folytonosan »*megszüntetve-megőrzi*« a dialektikus triáda korábbi lépéseinek ellentétét, az egység széttöri az ellentétet, s fordítva, szakadatlanul mindig feltételezi azokat. A dialektika »mozgása« tehát radikálisan romboló, katasztrófális jellegű, mindig ellentmondásokban mozog, mégpedig úgy, hogy az ellentmondást újra és újra »*megtestesíti*«, azért, hogy aztán önmaga által szétromboltassék. A szinopszisban azáltal keletkezik mozgás, hogy a lét és a kellés folyton-folyvást egymáshoz rendelődik, egymáson »szelektálódik«, miáltal az egész gondolati képződmény észrevétlen átalakulásokon gördül tova. »Megszüntetve-megőrzésről« vagy »szétrombolásról« éppoly kevéssé lehet szó, mint egy elvileg katasztrófális továbbmozgásról: a dinamika csak a létnek a kellésre és a kellésnek a létre irányuló szakadatlan visszakérdezésben rejlik. S ezen keresztül azért keletkezik mozgás, mert a lét és a kellés már eleve mozgást tartalmaz. A szinoptikusban ez a mozgás sajátos módon komplikálódik, mégpedig úgy, hogy néhány okozat vagy kelléskövetkezmény kihullik a szinoptikus gondolati képződményből és újak lépnek be helyettük” – írja Horváth.²¹

Látható, hogy a mozgás jelenlévő mindkét álláspontban. Az itt lévő módszer-tan azonban problematizálható és problematizálandó, ha: 1) a norma referenciája, vonatkoztatási kerete nem a természet, hanem a társadalmi lét, és 2) ekkor már nem kell logikailag megragadhatatlan misztériumnak tekintenünk a szintézis ellentétes tárgyas egységét. Ekkor a dialektika mozgása *nem radikálisan romboló*, mint Horváth szerint, hanem éppúgy lehet építő is. Éppen azt jelenti, amit a megszüntetve-megőrzésnek jelentenie kell: *magasabb szintre emelést, az ellentmondás feloldását az új harmadik, a szintetikus mozzanat keletkezésével*. Három mozzanatot jelentenek, ahol az egymást kölcsönösen feltételező és kizáró mozzanatok feszültségének eredménye a harmadik (nier – *conserver* – *dépasser*; ahogyan például franciára fordítják a német „*aufheben*”-t). Ezt éppen az jellemzi, hogy a feszültség tovalendít a korábbi, megelőző állapoton és így tovább. A tagadás tagadása a tézist meghaladó új állításhoz vezet, nem pedig visszaesést a kiindulópont-ra. Nem szétrombolja önmagát, hanem folyamattá válik a kontrárius, az ellentétes elemek immanens, szerkezeti egymásra vonatkoztatottsága.²² A kissé absztrakt módszer-tant egy példán keresztül megvilágítva és konkretizálva: ha a pozitív jog az állítás, antitézise a természetjog mint pozitív ellentét (kontrárius tagadás). Egyik sem a másik, mert nem azonosak. De nemcsak kizárják, hanem mindegyikük feltételezi a másikat, hogy a kölcsönös feltételezettség és ellentét adja ki a jog teljesebb fogalmát mint szintézist: a jog generikus fogalma a természetjog és pozitív (tétéles)

²¹ HORVÁTH 1995 (3. lj.) 123-124.

²² Az *ellentmondás mint létalap (ratio essendi)* lehet *produktív* (amivel érvelünk), lehet *destruktív* (amit Horváth kizárólagosnak tüntet fel) és lehet *önfenntartó*, tehát önmagát azonos szinten újratermelő folyamat alapja.

jog egysége, szintézise, amely belső mozzanatainak feszültségétől folyamatszerűvé válik, mindig tovalendül korábbi állapotain. A mozgás eredménye az, hogy a régi jogot felváltja az új. A konkrét azonosság rámutat arra, hogy az alkotó elemek szerkezeti feszültsége folyamatszerűségében oldódik fel, kerül magasabb szintre.

A szinoptikus eljárás egyértelműen pusztán gondolati, míg a dialektikus érvényessége a tárgyi és szellemi létezőről egyaránt szól/szólhat. *A szinoptikus eljárás nagyszerűen ragadja meg a jogalkalmazás – és nem az egész jog – reflexiók eljárását tény és érték, Sein és Sollen között.*²³ Amíg ugyanis a *Sein* referenciája a norma, illetőleg a norma mint a valaminek lennie kell (*das Sollen*), addig gyümölcsöző fogalmi keret adódik a jogalkalmazói műveletek leírására, két összefüggésben is. Egyfelől az *életbeli tényállás* mint *Sein* és a *jogi norma* közötti kapcsolat megtalálására szolgáló jogértelmezési műveletekként, másfelől a *norma magatartásminta mértéke és az egyedi bírói (jogalkalmazói) döntés* viszonyában. Azonban kiterjesztése az összes jogi jelenségre csak analogikus és nem kategoriális jelentőségű lehet. A szokásjogi jogképződésre és a jogalkotásra vonatkoztatva már problematikussá válik. A *jogalkotásra* azért, mert a módszerdualizmus esetében az okság kizárásával (vagy csak zárójelbe tételével?) elesik a finális determináció is, így a norma ki tudja hol, „szabadon lebeg”, semmi esetre sem lehet a cél-okság státuszában. Tehát a jogalkotás referenciája nem lehet a *Sein*, nem lehet a térbeli, időbeli, okozatos összefüggés eredményeként a tapasztalat által felfogott adottság, nem lehet az újkanti tényfogalom. A jogalkotásban a norma referenciájaként a valóság (*Wirklichkeit*) sokkal átfogóbb fogalmára van szükség. Ennek *csak egyik, de nem egyetlen mozzanata a tényszerűség (Fakticität)*. Ami a jogalkalmazás jogász tevékenységének magyarázatához módszertanilag termékeny absztrakció, az üressé vagy egyenesen tévessé válik a jogalkotásban, ahol a *Sollen* referenciája már nem lehet pusztán a tény. Itt a kellés (*Sollen*) és a realizáló finális kapcsolata relációjába lépünk. Ehhez új gondolati alap szükséges, amely az ontológiai helyzet-től nem függetleníti magát absztrakciójával, hanem éppen kifejezi azt.

Sematikus ábrázolással is rögzíthetjük probléma-felállításunkat:

²³ A szinoptikus módszer a ténnyel és az értékkel együtt dolgozik, anélkül hogy a két ismerettárgy különmeműségét megszüntetné, vagy hogy egy harmadikat konstruálna melléjük. A szinopszis a lét és a kellés funkcionális látásának a módszere, amely reflexív gondolati eljárással él: a jog sem nem tiszta norma, ahogyan Kelsen gondolja, sem nem tiszta tény, hanem örökös egymásra vonatkoztatás, a tényektől a normák, és fordítva, a normáktól a tények felé haladó szakadatlan reflexiók mozgás. A jog ugyanis nem olyan egységes ismerettárgy, mint a tapasztalati valóság vagy a logikai jelentés. A norma, a jogtétel által hordozott „elvonat jelentés” nem elegendő a jogeset nélkül, mert az utóbbi, a „szemléletes tény” is számít. A jog tehát a dolgok egy szemléletmódja, sajátos ideológia, amit csak a jogászok gondolkodásmódjának a tanulmányozásán keresztül érthetünk meg – foglalhatjuk össze Horváth álláspontját. Lásd HORVÁTH (8. l.) 86.

A jogalkalmazás két relációja:

A) tapasztalat és érték/norma viszonya, az életbeli történés jogilag releváns eset-té, jogesetté alakítása (szinoptikus értékelése),

B) jogi tényállás és norma viszonya, amíg ítéleti bizonyossággig nem jut el a bíró (a jogeset eldöntése, jogi minősítése),

A jogalkotás referenciája ellenben szélesebb a jogalkalmazási összefüggésnél:

C) valóság és norma/érték \geq A) és B)

Hol és miért keressük ezt az új gondolati alapot? Keressük a társadalmi lét ontológiájában, amely a szervetlen és a szerves létrétegre épül rá, de anélkül, hogy viszszavezethető volna azokra. Kritikai álláspontunk szempontjából szembeötlő ugyanis, hogy az emberi praxisra épülő társadalmi lét a létezők rendjében az egyetlen olyan, amelyben *az okság és a normativitás, az okság és az értékelés megszüntet-hetetlenül együtt van*. Nincs olyan emberi, amelyben ez elesne.

A *szervetlen* anyag mindenféle teleologikus meghatározottságot nélkülöző, vak kauzalitásra épülő mozgásformájához képest a *szerves* anyag, az élő már rendelkezik a 'tudattalan célszerűség' mechanizmusával, végső soron evolúciós léptető rugókkal (szelekció–variációk–alkalmazkodás–stabilizálódás), ami miatt nemcsak le- és felépülés, hanem a környezethez való alkalmazkodás folyamatában természetes szelekció is érvényesül. Itt már van fejlődés, azonban tudati aktivitás, tehát fogalmi gondolkodás nélküli mozgásként. A szervetlen anyagiságot és az élő anyag evolúciós mechanizmusait ontológiai előfeltételül kapja az emberi–társadalmi gyakorlat, de az elsődleges (munka) és másodlagos, de nem másodrendű (jogi objektiváció) teleologikus meghatározottságok kategoriális többletével építkezik. Tudati és cselekvési aktivitásával átforgatja azokat. Finális determináció csak a tárgyteremtő emberi praxis számára adott. Ez a társadalmi lét specifikuma, amely önépítő és önmaga újratermelésére épül, és amelyben a tapasztalás és a fogalmi gondolkodás az emberi tevékenység együttes koordinálója, mind a mindennapi életben, mind pedig a jog életében. A *finális determináció* a tudat aktivítása és a tudatos eszközhasználat révén eltér a *tudattalan célszerűség* mechanizmusától, azzal nem összekeverhető (noha ezt rendszeresen megteszik). Az ember az egyetlen olyan lény, amely a ténytzerűséget és a legyen-jelleget, a kauzalitást és az értéket átforgatva képes egyesíteni (mint ahogyan gondolatilag elválasztani is). A társadalmi lét komplex szerkezetének, vagy a jogalkalmazás menetének megértéséhez az analízisre szükség van. De *magában az emberi tevékenységben a kauzalitás és az érték* – nagyon különböző módokon – de *ontológiai egységet alkot*. Ezért az *analitikusan elválasztott és ily módon megértett mozzanatokot vissza kell illeszteni a komplexebb egészbe*, illetve az összefolyamatba. Ha tetszik, ember alatti, pusztán ösztönszerű lét volna az, amelyből hiányozna az eszmei, az érték mozzanat, mint a tevékenység és cselekvés koordinátora, és ember feletti, transz-

cendens lényt kell (kellene) feltételeznünk ahhoz, hogy az érték önmagában, emberi magatartás, a szubjektum befogadása nélkül befolyáshoz juthasson.

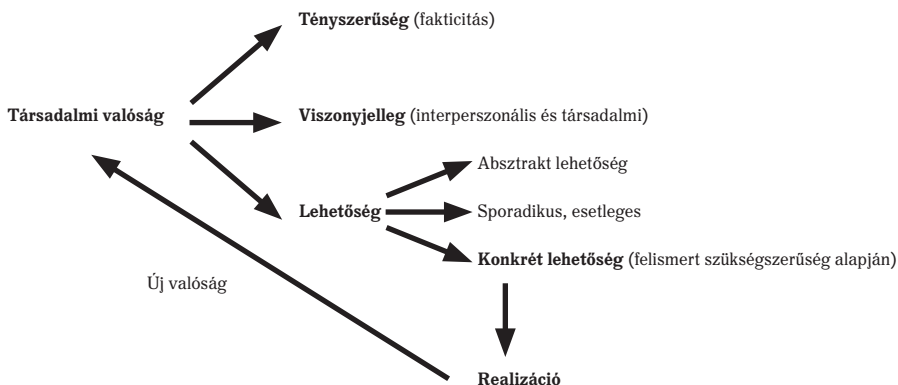
Az ontológiai egység alapján nem ismerhetünk el az emberi szubjektumtól független, transzcendentális, örök, időtlen, eszményi kellést, mint Lotze és tanítványa H. Rickert, és az újkantiánusok. Az ilyen érték érvényessége lehet léttelen, a befogadó szubjektumtól és tapasztalattól független, a priorisztikus adottság.

A materialista lételméleti megfontolásból következően tehát nem követjük a neokantiánus módszerdualizmusból következő utat, amely a módszertisztaság jegyében utasítja el a kauzalitás és a normativitás bárminő egységesítésének lehetőségét. Ez a paradigma valójában csak akkor áll elő, ha a kauzalitást (*Sein*) a természetre korlátozzák, a normativitást (*Sollen*) pedig léttelen értéknek tekintik, amelynek a tapasztalattól (*Faktizität*) független az érvényessége (*Geltung*). A társadalmi cselekvésekben azonban, és csakis azokban, megszüntethetetlenül és együtt van jelen az oksági és az eszmei, az érték mozzanat. Ahogyan a jog emberi-társadalmi világában is. Ha az értékrendeknek és értékeknek közülük van az emberi magatartáshoz, akkor közülük kell, hogy legyen a kauzalitás is, akár keletkezésüket, akár funkcionálásukat nézzük. Más kérdés, hogy az okság a szellemi szférában persze nem a mechanikai vagy más természettudományos okság, hanem az okság általános formájának különös megnyilvánulása, mert motívumokként lesz jelen akár az individuális, akár a társadalmi tudatban. A magasabb létréteg átformálva tartalmazza alacsonyabb összetevőjét. Ezzel persze túlkerülünk a módszertanilag bár felvehető és bizonyos összefüggésekben – így a jogalkalmazás leírásának vonatkozásában – termékeny, de mesterségesen előállított elszigetelésen.

Láttuk, hogy az újkanti tényfogalom szűkebb, mint a valóság fogalma, hiszen befejezett, zárt, szükségképpen a posteriori jellegű és a létezők dologszerűségét sugallja. Eltérően a valóság fogalmától, amely nemcsak fakticitásokat tartalmaz, hanem lehetőségeket, modalitásokat, ezért nyitott a jövőre, folyamatszerű és relacionista. Jelenség és lényeg kifejlődő egysége között a látszat fokai ékelődhetnek be: a *még* nem lényeges és a *már nem* az, mert elmúlt. A *valóság – filozófiai értelemben – a jelenség/látszat/ és lényeg különbségének egysége*, amely a társadalmi létre vonatkozóan specifikusan feltételezi az objektum–szubjektum viszonyt. Ezért nem kell a hegeli objektív idealizmust követni és az emberi praxist kikapcsolva „a lét mássá levésének önmagára vonatkoztatottsága”-ként magyaráznia a változást és a társadalom alakítását. Mert nem a természet és a társadalom előtt létező valaminő eszme, hanem az önteremtő emberi praxis hozza létre, konstruálja meg saját valóságát, részben a jogi objektiváción keresztül.

Ábrázoljuk némiképp sematikusán a társadalmi valóság szerkezetét, hogy azután ebben az összefüggésrendszerben mutathassuk fel a *jogtalálás*, a *szokásjogi jogképződés* és a *jogalkotás* jelenségeinek helyét és bennük az oksági összefüggések jelenlétét.

1. ábra. A társadalmi valóság önreproduktív szerkezete

Ebben a felfogásban a társadalmi valóság önreproduktív képződmény, mert magába foglalja a cselekvő szubjektumokat, akik belépnek a vak oksági összefüggésekbe. Az alkotó szubjektivitás az önmagát mozgató státuszába kerül. Hogy az összreprodukción ez *bővítetten, önmagát ismétlő azonos szinten* vagy éppen *destruktíven* érinti-e, azt egy konkrét probléma, jelenség kapcsán lehetne tovább elemezni. A célokat kitűző vagy éppen értékrendet követő realizáció sikere döntően az adekvát eszközhasználaton múlik. Azon, hogy a szubjektumok, cselekvő ágensek *felismerik-e* a strukturális összefüggéseket, objektív társadalmi viszonyok vagy éppen személyközi kapcsolatok kínálta lehetőségek törvényszerűségeit, okait és *rendelkeznek-e* az átformálásukhoz szükséges eszközökkel. Ugyanakkor az esetlegesség, alkalmosszerűség – amely voltaképpen a törvényszerűségek kereszteződéséből és a lét megszűntethetetlen spontaneitásából fakad – sem küszöbölhető ki a társadalmi létből. Ennek az esetlegességnek filozófiai kifejeződése az okkazionalizmus („*occasionalisme*”) álláspontja. Mindezt a jogtalálás, a jogképződés és a jogalkotás társadalmi jelenségeire alkalmazva a következőket mutatja:

A *jogtalálás (Rechtsfindung)* a joganyagban benne lévő relációk gazdagságában rejtlő esetlegességek leleményes kihasználása. A tapasztalatilag adottra rátalálás olyan szellemi leleménnyel, amely a sporadikusan, nem törvényszerűen, hanem alkalmilag, okilag véletlenszerűen előálló helyzetek szellemi átformálásával új jogalapot teremt.²⁴

A *szokásjogi jogképződés* ténye pedig közvetlen és szemléletes megdöntése a módszerdualista elválasztottságnak. Georg Jellinekkel szólva, itt „a tényyszerűségnek lesz normatív ereje” (*normative Kraft des faktischen*). Hogyan? A tények – fogalmilag a tér- és időbelileg behatárolt, okozatos összefüggések következményei, amelyeket érzékszerveinkkel érzékelünk – és ismétlődésének tömege, ontikus álla-

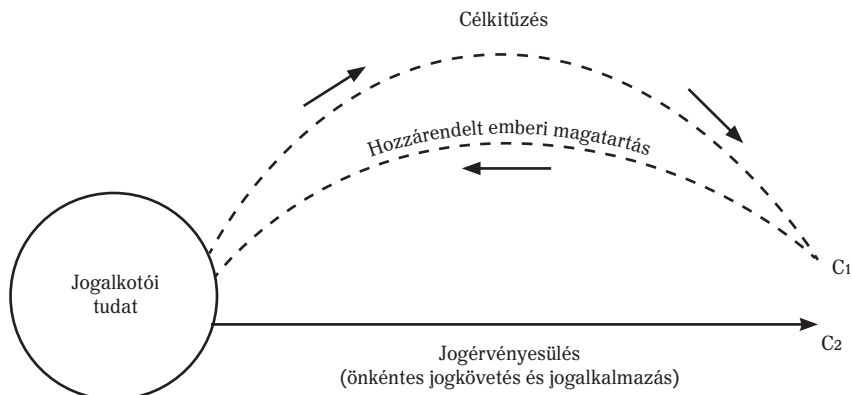
²⁴ Részletesebben lásd SZIGETI Péter: „A jog tárgyspecifikus kategóriája: a jogrend (Jelentése, változása ontológiai és hermeneutikai perspektívában)” in uő.: *Problémáink vonzásában. Társadalomismereti tanulmányok* (Győr: Universitas 1995) 186–215, 197–200, mek.oszk.hu/14700/14704/.

potá olyan mintázatok fel- majd elismeréséhez vezet, amelyeket azután a jogviták eldöntésében úgy alkalmaznak, hogy a mintától való eltérés lesz a jogellenesség alapja. Ez a szokásjogi jogképződés útja, ahol a gyakorisági átlag, az *átlagtípus* játszik meghatározó szerepet, hasonlóan mint a fennálló valóságot megerősítő-újratermelő, *reproduktív normáknál*.

A *jogalkotás*, mint minden alkotás, a valóságban benne lévő oksági összefüggések és modalitások – kizárólag az emberi-társadalmi tudat által végbevihető – gondolati átformálása révén tesz szert létszerű hatásosságra, a jogalkotásban *in concreto* normatív erőre. A jogalkotó a jogalanyok magatartásán – mint a céljait megvalósító ható okokon – keresztül éri el a számára kívánatosként tételezett állapotokat, jogviszonyokat. Itt a *lényegtipikusság* felismerésén és megformáltságán múlik az eredményesség, az *innovatív norma*²⁵ finális determinációkénti fungáltatása.

A jogalkotást mint a tételezett jog kategória-elemzését ábrázolhatjuk is:²⁶

2. ábra. Nicolai Hartmann eredeti ábrájának alkalmazása a tételezett jogi normára

1) aktus: a cél kitűzése a jogalkotói tudatban az időfolyam átugrásával, jövőbeli kívánatos joghatás előidézése érdekében (*in mente* lejátszódó eszmei aktus);

2) aktus: a hozzárendelt eszközök, emberi magatartások kiválogatása szoros korrelációban a céllal (alkalmas/alkalmatlan eszközök problémája: milyen tevőleges emberi magatartás, nem tevés vagy mulasztás teszi lehetővé egy kívánatos, vagy nem kívánt cél létrejöttét, joghatását: a cél felől visszafelé ható determináció a jogalkotói tudatban);

²⁵ A reproduktív (klasszikus, regulatív) és az innovatív norma normatani, analitikus vizsgálatának viszonyát a jogfilozófiai elemzéshez kibontottuk: „Szabály és norma azonossága és különbsége. Normakontinuum elmélet – kitekintéssel a generálklauzulák és a jogelvek közötti különbségek természetére” IV. részében in SZABÓ Miklós (szerk.): *Regula Iuris – Szabály és/vagy norma a jogelméletben* (Miskolc: Bibor 2004) 22, továbbá in SZIGETI Péter: *Norma és Valóság* (Győr: Széchenyi István Egyetem – MTA Politikai Tudományok Intézete 2006), mek.oszk.hu/04400/04241.

²⁶ SZIGETI-TAKÁCS (1. lj.) 154.

3) aktus: realizáció = az emberi magatartás mint kiválasztott eszköz által: a jogalkotói tudaton kívül lejátszódó, időben előrehaladó folyamat, amit a kihirdetett jogszabály címzettjei, a jogalanyok végeznek el.

A finális determináció elemi formájánál, az egyszerű munkatevékenységnél a célt kitűző és az azt megvalósító szubjektum egybeesik. A munkafolyamat arisztotelészi, hegeli, marxi elemzéseit vitte át Lukács György²⁷ és nyomában Peschka Vilmos²⁸ a jogi objektivációra, ahol viszont a célkitűző és a realizáló szubjektum elválzik egymástól. Az első és a második aktus a jogalkotó tudatában játszódik le („léttel bírónak gondol olyasmit, ami még nem valóságos”), de a realizációt már a címzett jogalanyok, és nem a jogalkotó végzi el. A jogalkotás teremtette jogi norma másodlagos teleologikus képződmény, mert tételezése – szemben a munkafolyamattal – nem valamely tevékenység tárgyi eredményére, hanem az emberi magatartásra irányul. A norma a kooperáció közvetítő eszköze, olyan médium, amely döntő szerepet játszik az emberi magatartások jogalkotói irányításában. A másodlagos teleologikus tételezés (eltérően az elsődlegestől) ezért ideológiai természetű, uralmi jellegű. A jog nemcsak norma, hanem az irányítás eszközeként sajátos társadalmi tudati forma is, melyben az emberek, osztályok, társadalmi csoportok tudatosítják, értékelik konfliktusait, melynek keretei között megélik társadalmi viszonyaikat. Az értékek és az értékrendek harcának elvont, értékfilozófiai kifejeződései mögött ez a társadalmi–történelmi valóság áll.²⁹

Amíg tehát a *jogalkalmazást* és némiképp általánosabban fogalmazva a *jogász gondolkodásmód jellemzését* nagymértékben elősegítheti a módszerdualista *Sein – Sollen* absztrakció, és Horváth Barna erre épülő szinoptikus módszerének is ez az erénye, addig a *jogtalálásra*, a *szokásjogi jogképződésre* és a *jogalkotásra* a norma és a valóság szélesebb összefüggéseinek perspektívájából vizsgálódó társadalomontológiai monizmus plauzibilisebb magyarázatokkal szolgál. Ekkor érték (norma) és valóság relációja nem zárja ki a szintézist és nem pusztán funkcionális egybeletársa a tényeknek és az értékeknek (normáknak), mint az idiografikus–individualizáló alapú, módszerdualista kultúrtudományi megismerésben.

²⁷ LUKÁCS György: *A társadalmi lét ontológiájáról II.* (Budapest: Magvető 1976).

²⁸ PESCHKA Vilmos: *A jogszabályok elmélete* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1979) 15–36; PESCHKA Vilmos: *A jog sajátossága* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1988); uő.: *Appendix 'A jog sajátosságához'* (Budapest: KJK – MTA 1992).

²⁹ Bayer József szemléletes értékelésében: „Létezés és érték dualizmusát, amelyet az objektivista és szubjektivista axiológiák egyaránt tételeznek, éppen a dialektikus és történelmi módszer által lehet meghaladni, amely az értékeket nem a történelmi valóságtól elszakítva fogja fel, de nem is az emberi lényeg irracionális, levezethetetlen faktumaként, hanem immanensen – Lukács kifejezésével – a társadalmi gyakorlat mozgató és mozgott elemeként ragadja meg.” BAYER (7. l.) 18.